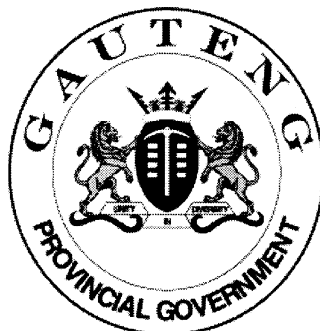

**SENIOR CERTIFICATE
EXAMINATION
*SENIORSERTIFIKAAT-EKSAMEN***

**FEBRUARY / MARCH
*FEBRUARIE / MAART***

2007

**SEPEDI
LELEME LA GAE
MAEMO A A
PHAGAMEGO**

Lephephe la pele

SEPEDI PRIMARY/FIRST LANG HG: Paper 1

HG

109-1/1

**8 pages
8 bladsye**

**COPYRIGHT RESERVED / KOPIEREG VOORBEHOU
APPROVED BY UMALUSI / GOEDGEKEUR DEUR UMALUSI**

**KGORO YA THUTO YA GAUTENG
DITLHAHLOBO TŠA MAREMATLOU**

**SEPEDI LELEME LA GAE
MAEMO A A PHAGAMEGO
(Lephephe la Pele)**

NAKO: Diiri tše 2 le seripa

MEPUTSO: 100

DITAELO:

- Lephephe le le na le dikarolo tše THARO e lego A, B le C
  - Hlokomela seo o swanetšego go se dira karolong ye nngwe le ye nngwe
  - Itswalanye le diteng tša potšišo pele o ka araba
  - Araba dipotšišo ka moka
  - Šomiša polelo ya maleba ye e hlwekilego
  - Tatelano ya dikarabo e swane le ya dipotšišo
-
-

KAROLO YA A

TEKATLHALOGANYO

POTŠIŠO 1

Bala ditemana tše di latelago ka šedi gore o tle o kgone go araba dipotšišo tše di tloga latela.

Matsapa a go fediša bonokwane

Bakgopedi le barekiši ba mebileng, meago le dikgoro tša maitlhamelo ke tšona tšeo di bego di beetšwe thoko go hlaselwa ke maphodisa a toropo ya Johannesburg ka la 03 Feberware 2005. Lesolo le ba le bitša *Operation Token days*. Ye ke karolo ye maphodisa a Johannesburg Metro a lekago go tliša tšhireletšo go dira gore toropo ye e be lefelo la polokego go baagi le baeng. Seo se diregilego letšatšing leo, maphodisa a Metro a be a sepela ka pese go ralala le ditsela tša Johannesburg. Ge ba fihla magahlanong a ditsela, ba bona bakgopedi, ba be ba ba kola bjalo ka tšie, ba ba nametše pese, ba lebe le bona seteišeneng sa maphodisa kua mmileng wa Lovedale. Gona moo ba tlo ba botšiša dipotšišo, ba ba šupe ka monwana ka la gore ge ba ka hwetšwa gape ba tla lebanwa ke kotlo ya R500.00.

Bakgopedi bao bontši e lego digole le difofu ba ema magahlanong a ditsela ba swere dipapetla tšeo di tšweletšago matshwenyego ao ba lego go ona. Ye nngwe ye ke e gopolago e be e ngwadilwe gore: "Ga ke šome, ga ke na dijo, ke swanelwa ke go fepa bana ba tshela. Nthušeng hle! Modimo a le hlogonolofatše." Ao! Molaetša wo o tloga o hlomola pelo e le ruri. Gantši difofu tšona ga di swere dipapetla efela ba sepela le bahlahli bao ba kgonthišago gore mokgopedi a se thulwe ke difatanaga. Makgeng a mangwe, ge sefofu e le sa mosadi, o tla hwetša se boputše ngwana. Maikemišetšo ke go goga šedi ya baotledi gore ba kwele bofofu bja gagwe le ngwana yo a beputšwego bohloko, gomme ba oketše mašeleng.

Seboleledi sa maphodisa a Metro se ile sa hlaloša lesolo la bona ka gore ga ba nyake fela go tloša bakgopedi mebileng, ba rata go kwešiša mabaka ao a ba romelago moo mebileng gomme ba kgone go ba tšwela thušo. Go ya ka lekala la tša leago, batho ba ba lego mebileng ba swanelwa ke go hwetša mphiwafela. Semaka ke gore ba kgetha go kgopela mola se e le mošomo wo o beago maphelo a bona kotsing. Bjalo ka khansele, re na le maikarabelo a go kgonthiša gore bana, le bakgopedi ba mebileng, ba hlokomelwe go ya ka lekala la tlhabollo ya tša leago, a realo ge a ruma polelo.

Simon Tlaka wa mengwaga ye masomepedinne, o swerwe mmileng wa Fourways. Yena ke mokgopedi yo a ikgantšhitšego bjalo ka segole. O ile a re: "E sa le ke thoma ka go ikgantšha bjalo ka segole ka maikemišetšo a go kgoboketša tšhelete ya go ngwadiša pukwana ya boitsebišo." Ke rile go lemoga gore leano le le a ntšhomela ka napa ka tšwela pele. Ke dirile se tekano ya mengwaga ye meraro." O re yena ke modudi wa Afrika-Borwa, ga se a ka a hlodimela ka sekolong ka ge a be a šoma dipolaseng tša kgauswi le Garankuwa.

Go ikgantšha ke setlwaedi sa dinokwane kudu mo magahlanong a ditsela moo go tletšego barekiši le bakgopedi ba mebileng. Mokgadi o ile a itemogela bohodu bja 'pšhatla o phamole' magahlanong a mmila wa Commissioner le Rissik. O rile go fihla magahlanong ao a ditsela, a batamelwa ke mokgopedi wa sefoku a beputše ngwana le mohlali wa gagwe. O rile a sa re o ntšha šeleng ya go mo thuša, a kwa Pšhotlo! Ke lefastereng la gagwe la ka morago, ge a re mahlo, tsotsi ya be e šetše e phamotše mokotlana wo a bego a o beile madulong a ka morago a sefatanaga sa gagwe. Ge yena a goelesa, ke ge lehodu le hlanotše direthe šelele! le potela ka mmila wa Fox, la potela ka meago, la bea mokotlana wola ka gare ga thini ya go lahlela matlakala, la ntšha gempe ye nngwe ka bjako la e apara, la tšwelela bjalo le thekgile ditho.

Gape sekhukhuni se bonwa ke sebatladi. Ge lehodu le le dira seo le lebetše gore go dikologa toropo ya Johannesburg go na le dikhamera tšeo di ntšhitšego mahlo go hlokomela toropo ye. Bahlokamedi ba dikhamera ba rile go lemoga seo, ba lokolla dimpša tša mmušo, tša lota mohlala wa lehodu leo. O rile a sa iketlile mola Ghandi Square, maphodisa ba mo re phamo! bjalo ka mokotlana wola wa Mokgadi, ba mo re swine! ka ditšhipi, ba re a ba felesetše sekhutlwaneng moo a beago dithoto tša gagwe tša bohodu. Lehodu le ile la swarwa ka merwalo letšatšing leo.

E fetoletšwe le go nolofatšwa go tšwa go: SOWETAN 04/02/2005

- 1.1 Na ke eng seo maphodisa a Johannesburg Metro a ikemišeditšego sona ka go swara bakgopedi ba mebileng? Efa dikarabo tše PEDI. (2)
- 1.2 Efa ditiragalo tše PEDI tšeo bakgopedi ba mebileng ba latofatšwago ka tšona. (2)
- 1.3 A o a dumela gore magahlano a ditsela toropongkgolo ya Johannesburg ga se a bolokege? Efa dikotsi tše PEDI tšeo baotledi ba difatanaga ba ka welago go tšona mo mafelong a. (3)
- 1.4 Ge nka be o le yo mongwe wa maphodisa a Johannesburg Metro, o boledišana le Simon Tlaka, o be o tla mo thuša bjang? Efa dintlha tše THARO tšeo di kago mo ntšha mathateng a gagwe. 3x2=(6)
- 1.5 Ge go nyakwa go fediša bokgopedi bja mebileng go ka šomišwa mafapha / makala afe a MARARO mo Afrika-Borwa? Hlalosa gore makala ao a ka thuša bjang? 3x2=(6)

- 1.6 Gore mmušo le boradifatanaga ba efoge bonokwane bja **pšhatla o phamole** ba ka dira eng? Beakanya karabo ya gago bjalo:

MMUŠO	BORADIFATANAGA
1.	1.
2.	2.

2x2=(4)

- 1.7 Bakgopedi ba mebileng ba šomiša mekgwa efe ye mebedi gore ba dire gore bafetakatsela ba ba kwele bohloko ba ba fe tšhelete? (2)
- 1.8 Ke eng se mmušo o ka se dirago go hlohleletša bakgopedi go tloga mebileng? Efa ditiro tše THARO. (3)
- 1.9 Na ge bakgopedi ba dinagamabapi ba bušetšwa magaeng a bobona, ke karolo efe yeo mmušo wa Afrika-Borwa o swanetšego go e kgatha? Efa dikarolo tše PEDI. (2)

PALOMOKA YA KAROLO YA A: [30]

KAROLO YA B

KAKARETŠO

POTŠIŠO 2

Bala ditemana tše di latelago, gomme o ngwale kakaretšo yeo ka yona o hlalošago **mehola ya go bjala merogo**. Kakaretšo e tle ka tsela ya temana ya methaladi ye e sa fetego ye lesome.

Go itlholela mešomo

Ngwaga ka ngwaga batho ba lefase ba a oketšega mme le dibaka tša mešomo le tšona di fokotšega ka ngwaga. Mo nageng ya rena le gona, batho ba oketšega ngwaga ka ngwaga.

Se se šupa gore batho ba bantši ba swanetše go fepša ngwaga ka ngwaga. Ka lebaka leo, balemi ba swanetše go oketša tšweletšo ya dijo ngwaga wo mongwe le wo mongwe. Go dira seo, mašemo a swanetše go lengwa le go hlokomelwa gabotse.

Go bohlokwa gape gore batho ba thome go tšweletša dijo ka bobona. Batho ba swanetše go ja merogo ka bontši gore ba dule ba itekanetše gabotse mebeleng. Merogo e ka ba methopo ya ditseno. Ge molemi a lema merogo ka tsela ya maleba, a ka kgona go phela gabotse. Merogo e ka lengwa ngwaga ka moka, mme se se ka tlišetša molemi ditseno ka nako tšohle. Go bohlokwa go ba le temo ye kgolo gore o leme merogo. Lapa la go šoma ka maatla le ka itirela bophelo bjo bobotse go tšwa temong ya merogo mo tšhengwaneng ye nnyane.

Temo ya merogo e ka hlola dibaka tša mešomo go batho ba bangwe. Gona le diketekete tše dintši tša merogo ya go fapana lefaseng. Bontši bja merogo bo na le dipharologanyo tša go swana mme di ka bewa ka legorong le tee. Ka tsela ye re hlopha merogo go ya ka ditlha tša ngwaga. Merogo ya selemo ke go swana le ditamati, maphotse, dipotata, matsapane le dinawa. Merogo ya selemo e ka se mele mafelong a go tonya fao go tonyago marega. Merogo ya marega ke ya go swana le dierekisi, sepinitšhi, dieiye, dipetrute, lethisi, khabetšhe le kherote. Mehuta ye ya merogo e mela botse, mafelong a go tonya mme ga e bolawe gabonolo ke phefo. Se se šupa gore ditseno di ka se eme selemo goba marega. Merogo e hlopša gape go ya ka karolo ye e lewago ya morogo. Merogo yeo e tsebegago kudu ke ya medu, merogo ya dinawa, ya go enywa le ya mehlare. Ka fao ga go ka tsela yeo motho a ka phuthago matsogo mme a belaela ka ga tlhokego ya dibaka tša mešomo, leka temo ya merogo o tla phela.

Polelo ke lehumo: Maja L, et al. 2004

PALOMOKA YA KAROLO YA B: [10]

KAROLO YA C

THUTAPOLELO

POTŠIŠO 3

Temana ye e latelago e na le mantšu ao a šomago bjalo ka madiri etšwe e se madiri. Mohuta wo wa mantšu o bitšwa maba.

Lesiba ke moroki matšatši a. O tloga a rokela batho ba maemo a godimo. Yena o šomiša sekero se bogale. Lesiba o na le tšhelete ye ntši.

- 3.1 Hlaola mehuta ye e latelago ya maba
- 3.1.1 Leba la tswalano
  - 3.1.2 Leba la tlhaloso
  - 3.1.3 Leba la tshwantšho 3x1=(3)
- 3.2 Itlhamele mafoko ka go šomiša mehuta ya maba ao o a hlaotšego ka go 3.1 3x1=(3)
- 3.3 Ngwala mafoko a ka go 3.2 ka kganetšo. 3x1=(3)
- 3.4 Hlaola go tšwa temaneng ya ka godimo, leina leo le welago ka legorong la maina go laetša lefelo. (1)

[10]

POTŠIŠO 4

Bala temana ye e latelago ka tlhokomelo, o tsebe go fetola dipotšišo:

Mogwera, o tsebe gore maphodisa ke dimpša tša mmušo. Ge ba filwe taelo ya gore ba dire selo, ba se phethagatša ka boikgafo. E ile ge letšatši le ntšha nko ka la 3 Feberware 2005, ba ikala toropongkgolo ya Johannesburg ba filwe taelo ya go laola baipelaetši bao ba bego ba iša memorantamo kgorong ya thuto. Baipelaetši ba be ba thiba letšatši mohlang woo. Magareng ga baipelaetši bao, go be go na le dinokwane tšeo maikemišetšo a bona e bego e le go utswa ka mabenkeleng ge go ntše go ipelaetšwa. Maphodisa a lemoga seo gomme ba ba kola bjalo ka tšie. Yo mongwe wa baipelaetši o ile a leka go ikgakantšha e ka re o yo fahla magotlo, ba ile ba mo lemoga ba mo swara.

4.1 Mantšu ao a thaletšwego ke dikapolelo. Lebantšha sekafoko se sengwe le se sengwe le mohuta wa sekapolelo wo o filwego ka fa fase:

- 4.1.1 Tshwantšhanyo
- 4.1.2 Tshwantšhišo
- 4.1.3 Pebofatšo
- 4.1.4 Pheteletšo
- 4.1.5 Mothofatšo

1x5=(5)

4.2 Hlama mafoko ao a ka tšweletšago mehlala ya gago ya dikapolelo tša ka go 4.1 go laetša gore o a di kwešiša.

1x5=(5)
[10]

POTŠIŠO 5

Bala temana ye e latelago o tsebe go fetola dipotšišo

Ge bahlahlobi ba fihla ba hweditše morutiši a ruta bana. Ka ge a tseba gore bana ba tle ba dire lešata, o ile a re: "Homolang!" ga le bone gore go na le baeng? Ge a realo, bana ba ile ba homola. Morutiši o ile a nkgetha gore ke be moetapele wa dingangišano mohlang woo.

5.1 Mo temaneng ya ka godimo, go na le mafoko/dikafoko tšeo di emetšego mehuta ye e fapanego ya medirišo. Hlaola dikafoko/mafoko tšeo di emelago medirišo yeo e latelago.

- 5.1.1 Modirišogore
- 5.1.2 Modirišotlwaelo
- 5.1.3 Modirišohlaodi
- 5.1.4 Modirišopego
- 5.1.5 Modirišotaelo

1x5=(5)

5.2 Ngwala medirišo ya ka godimo ka kganetšo.

1x5=(5)
[10]

Phetla

POTŠIŠO 6

- 6.1 Mo temaneng ye e latelago, lediri le **bitša** tlhalošo ya lona e šutišitšwe go ya ka moo le šomišitšwego ka gona. Hlaloša gore le ra go reng makgeng ao le šomišitšwego ka gona.

Leitšibolo la ka ke le bitša Malose ka ge le theeletšwe ka malome. Go kaone go ikagela ntlo magaeng, ka ge dintlo tša toropong di bitša kudu. Metsemagaeng ge go thongwa ka ditlhabologo tša naga kgoši e bitša pitšo. Na tekesi ya go ya toropong matšatši a e bitša bokae?

1x4=(4)

- 6.2 Šomiša mantšu ao a ntshofaditšwego mafokong a mabedi ka le lengwe le le lengwe a go kwagala, o laetša gore tlhalošo ya ona e ka šutišwa go tšwa go yeo e šomišitšwego mo temaneng ya ka fa fase.

Bana ba **ja** nama ya kgogo morago ga go e **noka** ka letswai. Bontši bja bana bo **tsoga** mesong go itokišetša go ya dikolong.

6x1=(6)
[10]

POTŠIŠO 7

- 7.1 Ngwala lentšu le tee go emela ao a thaletšwego.

Leloko la gešo ka moka le memilwe go tla go rera magadi a sesi. Monna wa sesi o tšwa kua Tzaneen. Buti wa tate o fihlile maabane ge letšatši le dikela. Gape ditaba tše di ka se rerwe sesi wa tate a se a fihle gwa bolela bjalo mme wa mma. Bana ba sesi ke ba bahlano.

1x5=(5)

- 7.2 Kgetha lentšu le le kaone go ao a lego ka maašakaneng. Ngwalolla temana ye o kgetha mantšu a maleba go tšwa ka mašakaneng.

Mo moletlong wa ka ke memile (le ba / leba), bona gape ba ka se šale. Go tloga gae re tlo (le ba / leba) nokeng go yo tšea dinepe. (Go ba / Goba) mongmoletlo go a lapiša. Ke bona gore re tla ya ka maoto (go ba / goba) ka dikoloi. Batlamoletlong ba a (go wa / gowa) ge ba šetše ba thabile.

1x5=(5)

7.3 Ngwalolla temana ye, o fetole madiri ao a šomošitšwego go laetša gore modiro o phethagetše.

Mootledi wa kolointefe o rwala kefa mola banamedi ba namela sefatanaga. Mmapula o laola sephetephe. Koketšo le Boledi ba sepela ka dinao. Banamedi ba sefatanaga ba fihla ka pela.

1x5=(5)

7.4 Ngwalolla temana ye o ngwale mantšu ao a thaletšwego ka mopeleto wa maleba.

Monna wa hlogo ye golo wa mmeleana wo mosesane o re botšile gore yena ke modudi wa Zimbabwe. Mobušo wa gabo o swarile dikgetho ngwagola.

(5)
[20]

PALOMOKA YA KAROLO YA C: [60]

PALOMOKA YA LEPHEPHE: [100]